

Catedra de anatomie umană (cond.: prof. dr. T. Maros, doctor-docent, profesor emerit, membru corespondent al Academiei de științe medicale) și Catedra de istoria medicinei (cond.: prof. dr. I. Spielmann, doctor-docent, profesor emerit) ale I.M.F. Tîrgu Mureș

PLANȘELE ANATOMICE ALE LUI IOHANN REMMELIN (1613)

dr. M. Ionescu, dr. I. Spielmann, N. Mihail

Într-o lucrare recentă (1) unul din autorii acestui studiu, a atras atenția asupra valoroasei colecții de vechi tratate anatomice a Catedrei de zoologie a Universității „Babeș—Bolyai” din Cluj, lucrări achiziționate în anul 1909 de profesorul (2, 3) István Apáthy (1863—1922), de la urmașii anatomistului și zoologului german Carl Gegenbaur (1826—1903) din Würtzburg (1).

În fondul „Gegenbaur”, deosebit de bogat, compactat împreună cu „editio princeps” a lucrării lui A. Vesalius (4) „Suorum de humani corporis fabrica librorum epitome” (Basileae, 1542) se află 3 tabele anatomice, gravuri în cupru (în folio). Pe frontispiciul lor figurează inscripția: „Visio prima (secunda, tertia) Toti Katoptroi Mikrokosmikoi” (ultimele trei cuvinte în limba greacă), după care urmează cu litere mari „Absolutam Admirandae Partium Hominis Creaturarum Diurnarum Praestantissimi Fabricae Eximio Artificio Sculptam”.

În partea de jos a primei pagini apare anul editării (1613), fără consemnarea numelui autorului. Doar în colțul stîng apare în medalion figura unui bărbat tînăr și sub ea inscripția: „I. R. inventor, L. K. sculptor”. În colțul drept al primei pagini se pot citi cuvintele: „Stephan Michaelspacher excudit” și din nou anul 1613 în jurul unui medalion cu o reprezentare simbolică.

Pe aceste gravuri, datînd de la începutul secolului al XVII-lea, structura anatomică a diferitelor părți componente ale corpului uman și ale organelor,

este prezentată pe planuri suprapuse. Aceste planșe pot fi răsfoite ca filele unei cărți, asigurând astfel demonstrarea detaliată a anatomiei corpului, corespunzător nivelului de cunoștințe ale epocii respective. Nu pot fi considerate deci ca simple planșe anatomice cu redări bidimensionale, ci mai curând *modele anatomice, prin care se încearcă reprezentarea tridimensională a structurii corpului uman*, în măsura în care o face posibilă gravura imprimată pe hirtie și suprapunerea.

Ca și planșele tratatelor de anatomie (5, 6) din anii 1605 și 1620 ale anatomistului și botanistului elvețian Casparus *Bauhin* (1560—1624), gravurile pentru „modelele” lui I. R. au fost executate în cupru („cum figurii aeneis”), deci cu o tehnică evoluată, față de cele în lemn din secolul al XVI-lea, ale lui *Andreas Vesalius* (7), *Realdo Colombo* (8), *Bartolomeo Eustachi* (9), *Giovanni Valverde* (10), *Gabriele Fallope* (11), *Fabrizius Acquapendente* și alții.

La o analiză atentă reiese că multe din figurile reprezentate pe planșele lui I. R. sînt preluate din „*De humani corporis fabrica, libri septem*” (*Basi-leae*, 1543), lucrarea epocală a lui *Vesalius* (7). Același lucru l-au făcut mulți alți anatomici ai secolului al XVI-lea și al XVII-lea, printre care savantul *Giovanni Valverde*, elevul lui *Colombo* și urmașul său la Catedra de anatomie din Roma. Acesta în prefața lucrării sale „*La anatomia del corpo umano*” (1586) declară fără echivoc că nu a apelat la figuri noi ca să nu facă confuzii, ci le-a preluat pe cele ale lui *Vesalius*, care „sînt foarte bune” (10).

Am putut consemna de asemenea că figurile anatomice ale lui I. R. conțin și unele date noi față de *Vesalius*. Lucru firesc după 71 de ani de la apariția lucrării savantului belgian (7), perioadă care a cunoscut strălucirea unor anatomici ca *Fallope*, *Acquapendente*, *Colombo*, poate tot atît de mari ca *Vesalius*, deși nu tot atît de vestiți.

Gravorul („L. K.”) a îngrămădit în spiritul vremii — a barocului timpuriu — pe aceste figuri în afara reprezentărilor anatomice și cîteva desene simbolice, figuri și texte religioase (cherubini, Christ răstignit, numele lui Jehova cu litere ebraice, formula trinității etc.).

Planșele sau modelele anatomice analizate sînt originale de fapt doar ca mod de reprezentare pe planuri suprapuse, nu sînt însă totodată opera unui mare anatomist care ar fi adus ceva nou din punctul de vedere al concepției anatomice. *A. Hahn* (12) consideră că ele constituie „încercarea într-o manieră puțin afectată de a da o nouă reprezentare anatomică, constituind o expunere pentru uzul publicului profan”.

La începutul investigațiilor noastre ne era necunoscut numele autorului planșelor, cit și cel al gravorului lor. În literatura medico-istorică, accesibilă nouă, n-am găsit răspuns la întrebările noastre. De aceea ne-am adresat unor experți recunoscuți ca și unor conducători de mari biblioteci medico-istorice. Datorită sollicitudinii profesorului *Adalberto Pazzini*¹, a profesorului *John A. DiDio*², a domnului bibliotecar *E. Gaskell*³, a doamnei curatoare *Janet B. Koudelka*⁴ și a altor

¹ Università degli Studi di Roma, Scuola di Perfezionamento in Storia della Medicina, Direttore Prof. *Adalberto Pazzini*.

² Prof. *Liberato John A. DiDio*, M. D., Ph. D., Chairman and Professor, Department of Anatomy, Medical College of Ohio at Toledo.

³ *E. Gaskell*, librarian, The Wellcome Institute of the History of Medicine, London.

⁴ *Janet B. Koudelka*, curator, The Johns Hopkins University, Institute of the History of Medicine, Baltimore.

savanți⁵ am putut obține informațiile bibliografice necesare pentru a stabili paternitatea acestor tabele. (Le mulțumim călduros și pe această cale pentru ajutorul dezinteresat).

Am putut stabili în cele din urmă faptul că tabelele găsite de noi, în fondul „Gegenbaur“ de la Cluj, fac parte din ediția princeps a lucrării medicului german Iohann *Remmelin*, intitulată: „Katoptrum Mikrokosmikum“ (Ulm, 1613), mai precis reprezintă planșele anexe ale acestei lucrări.

Vremelnic am fost tentați să atribuim paternitatea lucrării lui Jean *Riolan* junior (1580—1657), anatomist francez binecunoscut, căruia i se potriveau inițialele „I. R.“, presupunând că este vorba de o operă din tinerețe a acestuia, nesemnaltă de bibliografiile curente (17). În scurt timp am fost nevoiți să abandonăm această ipoteză.

Trăsăturile lui I. R. de pe planșa I, nu prezintă nici o asemănare cu portretul lui J. *Riolan* de pe coperta lucrării sale „Encheiridium anatomicum et pathologicum“ (18). Mai hotărâtoare în abandonarea acestei ipoteze a fost însă confruntarea concepțiilor anatomice ce se desprind din planșele noastre cu cele ale lui J. *Riolan* (19, 20, 21, 22). În planșele noastre anatomice corpul uman este prezentat în spiritul concepției vesaliene, pe cînd anatomia lui *Riolan* este tributară în mare parte concepțiilor galenice.

Avînd certitudinea autorului, am consultat datele bibliografice cu privire la I. *Remmelin*. Prima noastră surpriză a fost că majoritatea marilor tratate de istoria medicinei nu amintesc numele acestui autor. Sumare informații am găsit la A. *Haller* (23), L. *Choulant* (24), în recenta lucrare a lui A. *Hahn* (12), iar cele mai detaliate la *Gurtl* și *Wernich* (25).

I. *Remmelin* (după unii *Rümelin*, *Ruemelin*) s-a născut la Ulm, la 28 iulie 1583. Studiază medicina la Basel și devine doctor în medicină și filozofie în anul 1607 cu teza „Medica de dentium statu et naturali et praeternaturali huiusque sublatione, illius vero conservatione determinatio“. Se stabilește la Ulm unde funcționează ca medic oficial. În 1617, din cauza conflictelor sale cu conducerea orașului părăsește Ulmul, stabilindu-se la Schorndorf, apoi la Augsburg — ca medic oficial. Este silit să părăsească ultima localitate, fiind expulzat de autorități din cauza crezului său evanghelic. În 1631 se reîntoarce la Ulm, apoi se stabilește din nou la Augsburg, unde moare în a doua jumătate a anului 1632.

Remmelin este autorul unor opere astrologice — matematice — cabalistice, ca și autorul unor opere balneologice despre virtuțile terapeutice ale apelor minerale de la Weltzen (Augsburg 1619, 1620). Majoritatea autorilor însă amintesc doar opera sa anatomică „Katoptrum mikrokosmikum suis aere incisus visionibus splendens cum historia et pinace“. Prima ediție a acestei „Mici oglinzi a lumii“, conform majorității datelor bibliografice, apare la Ulm în anul 1613.

Se pare că „editio princeps“, ale cărei planșe le-am găsit, este foarte rară. Probabil nici *Haller* și nici *Choulant* nu au avut-o la îndemînă. A. *Hahn* crede în mod greșit că prima ediție este cea din anul 1619, alții indică tot în mod greșit 1614 sau 1615 ca anul primei ediții.

Neîndoielnic această raritate stă și la baza confuziilor în legătură cu paternitatea primei ediții. Am arătat că pe prima planșă a lui *Remmelin* se pot citi inițialele I. R. (Inventor) și L. K. (Sculptor), precum și numele lui *Stephan Michelspacher*, ca editor. Din această cauză unii ca *Jöcker* (26) atri-

⁵ Prof. Marcel *Florkin*, L'Institute „Leon Frederic“. Liège, Belgique; Prof. Dr. *Loris Premuda*, Direttore dell'Instituto di Storia della Medicina dell'Universita di Padova.

buie paternitatea lucrării medicului tirolez *Stephan Michelspacher*. *Haller* știe că *Michelspacher* nu e autor, ci a folosit doar materialul iconografic al lui *Remmelin*. Dar și el vorbește în mod eronat despre două opere diferite. „*Pinax microcosmographicus*“ a lui *Michelspacher* cu „*editio princeps*“ în 1614—1615 și „*Katoptrum mikrokosmikum*“ a lui *Remmelin* din 1619. (De fapt „*Pinax microcosmographicus*“ este denumirea ediției olandeze a operei lui *Remmelin*).

Choulant stabilește fără echivoc paternitatea lui *Remmelin*, dar și el afirmă că ediția I-a a lucrării, care ar fi apărut fără știrea și consimțământul autorului, editată de prietenii săi pe cont propriu, poartă doar numele lui *Michelspacher* fără inițialele autorului și gravorului. Planșele noastre din anul 1613 atestă însă că și pe această ediție apar ambele inițiale și nu numai pe ediția a doua din anul 1619, cum afirmă *Choulant*. În plus, pe inscripția din jurul medalionului lui I. R. din ediția princeps se pot citi și cuvintele: „*Annorum aetat: XXX*“ *Remmelin* născându-se în anul 1583, ajungem din nou la anul 1613.

Confuziile continuă și pentru edițiile ulterioare. *Choulant* fixează just data ediției a doua (1619), în schimb *Feyfer* (citată de *Choulant*) se referă la o ediție din anul 1615, iar *Gurtl* și *Wernich* (25) mai vorbesc și de o ediție din 1614. După *Choulant*, ediția latină apare în anul 1660 la Ulm, iar cea germană în anul 1661 tot la Ulm. *Gurtl* și *Wernich* (25) semnaleză în schimb diferite ediții ale traducerii germane ca cea din 1632, 1661, 1720, 1744 (Ulm).

Există după unii (23, 25) o ediție latină tot la Ulm, în anul 1639 și una la Frankfurt în 1660. *Choulant* afirmă că ediția olandeză a apărut în anul 1667 la Amsterdam, în schimb *Haller* și *Feyfer*, *Gurtl* și *Wernich* se referă și la ediții olandeze din anii 1634 și 1645. Ediția engleză cu planșe regravate de anatomistul K. *Hawers* vede lumina tiparului în anul 1702 la Londra. După *Gurtl* și *Wernich* ar exista și o ediție din 1675.

Planșele lui *Remmelin* au fost utilizate pentru ilustrarea unei lucrări de anatomie apărută la Verona în 1754, publicată după *Choulant* (de către I. *Fantoni*) drept operă postumă a anatomistului A. *Piccolomini*. L. Ch. von *Helwig* (1663—1712) profesor la Erfurt și fiul său *Andreas* au folosit planșele lui *Remmelin* pentru ilustrarea operei lor „*Nosce te ipsum vel anatomicum vivum*“, editată la Frankfurt și Leipzig (1715, 1770) și Erfurt (1716, 1744).

Așadar, izvoarele bibliografice sînt destul de discordante în privința edițiilor ulterioare. Un fapt e cert, planșele medicului german cu încercarea reprezentării tridimensionale a corpului uman au cunoscut o mare popularitate. Cu 70 de ani după *Remmelin*, olandezul G. *Bidloo* (1649—1713), în tratatul său de anatomie apărut în 1683 (27), va prezenta regiunile corpului pe planuri anatomice succesive, neîndoielnic o treaptă superioară a gândirii și prezentării anatomo-topografice, inferioară însă ca tehnica grafică și artistică modelelor medicului din Ulm.

Gravorul acestor planșe a fost *Lucas Kilian* (1579—1674), artist german din Augsburg.

Portretist, peisagist, ornamentist în stil baroc, influențat de maeștri italieni, *Kilian* introduce în operele sale multe elemente mitologice, alegorice, fantasticoreligioase, prezente și pe planșele noastre. El este autorul unor portrete (între altele a principelui ardelean *Gavril Bethlen*), a unor gravuri după maeștrii italieni *Vernese*, *Michelangelo Buonarroti*, *Tintoretto*, *Tizian*, ilustrator de opere anatomice și medicale printre care „*Optica*“ lui P. *Pfitzing* (1616) și „*Pharmacopeea Augustina*“ (1613) etc. (16).

În interpretarea elementelor anatomice ale planșelor lui *Remmelin*, ne-am lovit de dificultatea lipsei textului lucrării, cu explicațiile elementelor indi-

Fig. nr 1: Vedere integrativă a primului model anatomic din anul 1613, al lui I. Remmelin („Visio prima”)

Fig. nr. 2: Vedere integrativă a celui de al doilea model anatomic din anul 1613, al lui I. Remmelin („Visio secunda”)

Fig. nr. 3: Vedere integrativă a celui de al treilea model anatomic din anul 1613, al lui I. Remmelin („Visio tertia”)

Fig. nr. 4: Portretul autorului din partea din stînga-jos, d² pe „Visio prima”

Fig. nr. 5: Medalionul cu figura simbolică și anul editării (1613) din colțul din dreapta-jos de pe „Visio prima”

Fig. nr. 6: Portretul lui Johannes Riolo Filio de pe frontispiciul
cărții sale intitulate „Encheiridium anatomicum et pathologicum”
din anul 1649

Fig. nr. 7: „Visio prima” desfăcută pentru a demonstra planurile suprapuse

cate pe figuri cu literele mari și mici ale alfabetului latin. Deoarece însă comentarii lui *Remmelin* consideră tabelele drept partea cea mai valoroasă a operei sale, expunând anatomia corpului uman în spirit vesalian (după *Hahn* și în spiritul lui *Felix Plater*), am limitat analiza noastră la aceste tabele, la vremea lor de o reală valoare didactică și metodologică.

Comentarii lui *Remmelin* accentuează lipsa de originalitate a operei medicului german. Nu putem însă uita că, chiar dacă *Remmelin* nu aduce fapte anatomice noi, pentru Germania și țările germanice de la începutul secolului al XVII-lea, planșele sale (și desigur și textul care le însoțea), au avut un rol important în popularizarea anatomiei vesaliene, fapt atestat și de multiplele sale reeditări și prelucrări.

Choulant susține că „acest mod de ilustrație anatomică n-a fost încercat pentru prima oară de *Remmelin*, ci însuși *Vesalius* în Epitomele sale a dat câteva sugestii privind această metodă, fiind utilizată apoi, cu mai mult sau mai puțin succes, în lucrările medicilor *Leonhard Thurneisser* (1567) și *Georg, Bartisch* (1583).

Faptul că planșele lui *Remmelin* au fost preluate în majoritatea lor din lucrările unor anatomici renumiți, în primul rând de la *Vesalius*, ne-a sugerat ideea de a le compara cu ilustrațiile din „editio princeps” a „Fabricii” (7), ca și cu cele din tratatul de anatomie al lui *Vidius* (29), lucrare apărută numai cu 2 ani înaintea planșelor noastre (1611).

Visio prima (primul tabel) e dominată de figura unui bărbat privit din față și a unei femei privită din spate la care pe 7—8 planuri se prezintă structura corpului de la piele la piele desemnând mușchii, vasele, nervii, scheletul membrului, trunchiului, capului și gâtului (partea somatică a corpului uman). Prezentarea anatomică e la nivelul epocii. Unele mici greșeli apar în reprezentarea mușchiului pectoral mare, mușchiului omo-hioidian etc. Arterele, venele și nervii membrului superior și inferior sînt prezentate similar celor din „Fabrica” lui *Vesalius*.

Între aceste 2 figuri, deci la mijlocul planșei și în partea ei de jos apare trunchiul unei femei, gravidă la termen. Fătul și placenta sînt prezentate ca la *Vesalius* (p. 482), și în anatomia lui *Vidius*, modelarea fiind identică. Atragem însă atenția asupra reprezentării fătului și în uter, fapt care în alte lucrări anatomiche anterioare — cunoscute de noi — lipsește (cu excepția planșelor lui *Leonardo da Vinci* (30) pe care însă *Remmelin* nu le-a putut cunoaște).

Pe un plan anterior uterului gravid, se situează reprezentarea globului vezicii urinare, cu uraca și vasele ombilicale cuprinse în aponevroza ombilico-prevezicală, așa cum le-a prezentat și *Vesalius*.

Valoroase din punct de vedere anatomic (dar nu originale) sînt reprezentările unor organe, care sînt inserate în spațiile libere ale acestei „*Visio prima*” (diafragmul la dreapta, mezenterul la stînga, absolut identice cu cele din „Fabrica” lui *Vesalius*).

În colțul de sus (stînga) a primei planșe este expus, pe planuri suprapuse, globul ocular și anexele sale așa cum le-a reprezentat *Vesalius* pe planuri succesive. Cristalinul este prezentat pe diametrul transversal al globului ocular, adică greșit și exact ca la *Vesalius* (pag. 643)

În colțul de sus dreapta, este prezentat pe planuri suprapuse organul auzului, cu secțiune prin stînga temporalului care prinde spirale ale melcului, ansamblul oscioarelor din urechea medie și oscioarele separate. Oscioarele sînt preluate de la *Vesalius*, restul este îmbogățit și corectat după *Eustachius*.

Mai rămîne de comentat o figură care se află chiar la mijlocul primei planșe și care se vrea probabil originală, dar de fapt e eronată față de concepțiile anatomice puse la punct pînă atunci. Arată o gură larg deschisă cu arcada dentară superioară compusă din 11 dinți și una inferioară cu 12 dinți, reprezentare care nu coincide nici cu dentiția „de lapte”, nici cu cea „permanentă”, nici cu faptele stabilite pînă atunci de *Vesalius*, *Fallope* și *Eustachius*. De la gura larg deschisă pleacă în jos conductul laringotraheal, care se împarte la dreapta și la stînga într-un buchet de bronșii (prezentare de asemenea greșită).

N-am putut sesiza momentul și apartenența descrierii anatomice corecte a arborelui traheobronșic. Fapt este că *Remmelin* îl prezintă incorect, identic de altfel cu *Vesalius* și *Vidius*. În schimb *Riolan* — în opera citată din 1649 — îl descrie și reprezintă corect. În aceeași figură, reprezentarea inimii și a vaselor mari de la baza ei aflate în același ansamblu al figurii cu arborele traheobronșic e făcută în spirit vesalian. Deși vasele mari de la baza inimii sînt incorect cunoscute ca și la *Vesalius* (din crosa aortei pleacă separat subclaviculara dreaptă, apoi un trunchi comun al carotidelor și separat subclaviculara stîngă), pe planurile suprapuse ale inimii apar evident cele două cavități ventriculare, net separate una de alta de un sept interventricular gros și neperforat, despărțind complet cavitățile ventriculare și nelăsînd comunicare între ele (concepție opusă părerilor galenice despre comunicarea interventriculară).

Visio secunda este prezentarea anatomiei organelor interne ale bărbatului. Elemente artistice, religioase și sugestive, îmbogățesc această figură (frunze de lotus care acoperă organele genitale externe ale bărbatului, șarpele „păcatului originar” drept cadru al prezentării organelor genitale feminine, Isus răstignit suferînd pentru „ispășirea păcatelor omului” etc.).

Aparatul genito-urinar al bărbatului este prezentat din față și din spate, corect și identic ca la *Vesalius*. O mare corectitudine anatomică se remarcă în prezentarea pe planuri suprapuse și în desene alăturate ale ansamblului constituit din: uraca, vasele ombilicale, vezica urinară, ureterele, canalele deferente, prostata și uretra, identice cu planșa lui *Vesalius* (op. cit. pag. 474).

Pe „*Visio secunda*” fiecare plămîn este în mod greșit împărțit în cîte doi lobi de cîte o scizură orizontală (la *Vesalius* scizurile sînt oblice, ceea ce înseamnă că I. R. nu a fost un bun cunoscător al realității anatomice și preocupat de reproducerea desenelor lui *Vesalius* nu a sesizat deosebirea). dar structura interioară a plămînilor este la fel de greșită ca și la *Vesalius*, cu elemente bronho-vasculare încolăcite (*Vesalius*, op. cit. pag. 151 și *Vidius*, op. cit. pag. 299).

Figura din colțul de sus stînga care prezintă vasele cerebrale este aceeași cu cea a lui *Vesalius* (op. cit. pag. 405).

Visio tertia este anatomia organelor interne ale femeii, prezentată cu elemente artistice și sugestive de o mare frumusețe (șarpele, animalul „păcatului originar”, traversînd craniul ține în gură un ram cu frunze și fruct de mandragora, simbol al fecundității, plantă căreia i se atribuia pe atunci proprietăți de favorizare a procreației. În apropiere pasărea Phoenix, renăscînd din propria ei cenușă acoperă organele de reproducere ale femeii).

Anatomia viscerelor prezentate pe planuri suprapuse nu are o valoare anatomică deosebită. Autorul adresîndu-se unui public laic a ținut în primul rînd să facă o expunere sugestivă. A respectat suprapunerea organelor, dar nu a redat corect anatomia viscerelor, nici măcar pentru nivelul cunoștințelor anatomice ale secolului al XVI-lea.

Astfel, cadrul colic este lipsit de apendicele ileocecal. Dar pe figuri separate, care ocupă spațiile marginale libere, același cadru colic este corect reprezentat cu unghiul ileocecal, apendicele, ansa sigmoidului, rectul traver-

sînd planșul pelvian și anusul sfincterizat în mod identic cu figura respectivă din „Fabrica“ lui Vesalius (de la pagina 461).

Pe „Visio tertia“ în coltul din dreapta sus aflăm reprezentarea ansamblului sistemului nervos central (creierul și organo-vegetativul periferic) reproduse din „Fabrica“ lui Vesalius (p. 419). (Vesalius a reprezentat aceeași figură și în reeditarea lucrării sale „Tabulae anatomicae sex“; 29).

Sub aceasta se situează privit din normă posterioară esofagul cu stomacul și nervii vagi (a se compara figura lui Vesalius de la pag. 467). Ambele figuri prezintă în mod identic dar greșit o pereche de „glandulae“ atașate esofagului toracic, la nivelul corpului vertebrei a V-a dorsală. Figura apare în mod asemănător și în cartea lui Vidius (p. 263).

Reprezentarea lui Remmelin este însă identică cu cea a lui Vesalius și mai corectă ca cea a lui Vidius — unde nervii vagi sînt figurați invers.

Tot pe „Visio tertia“ apar corect reprezentate și preluate din Vesalius, venele azigos; *vena portă* (minus distribuția sa în ficat) (p. 362). Atragem atenția asupra prezentării incomplete a venei porte la Remmelin, față de Vesalius.

Reprezentările anatomice, descrise pînă acum, sînt preluate în majoritatea lor din epocala carte a lui Vesalius, fără o altă notă de originalitate, decît că planurile lor sînt suprapuse și nu separate.

Remarcăm că, pe „Visio secunda“ și pe „Visio tertia“, piciorul bărbatului și al femeii se sprijină de o potrivă pe un craniu cu planurile suprapuse, de la calotă spre bază pe planșa II-a și de la bază spre calotă pe planșa III-a. Apar reprezentate elementele conținute în craniu, meninge și creier, fără vreo deosebită valoare anatomică. Unica notă de originalitate a acestor „modele anatomice“ ale lui Remmelin o constituie deosebita reprezentării lor, comparate cu cele ale lui Vesalius, Valverde, Bauchin și Vidius (nu am putut face comparația lor cu planșele lui Felix Plater — pe care A. Hahn le consideră drept unele dintre modelele tabelelor noastre anatomice pentru a putea verifica eventualele asemănări și diferențe în reprezentare).

Din cele expuse reiese că tablele lui Remmelin reprezintă o expunere fidelă în majoritatea lor a anatomiei vesaliene. Rolul lor în popularizarea acestor concepții anatomice frunțase în țările germanice, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, pare să nu fi fost suficient evidențiată de istoricii medicinei. Încercarea meritorie a lui Remmelin de prezentare tridimensională a structurii corpului uman nu poate fi trecută cu vederea.

Vesalius a reușit să dea splendide gravuri dar numai în lemn. O mai reușită prezentare a corpului uman pe gravuri în cupru — după încercarea lui Remmelin — pare să-i aparțină doar anatomistului G. C. Casserio (1545—1605), în a cărui operă postumă „Tratatto iconografico, tabulae de formatio foetu“ (Amsterdam 1645) există 107 tabele artistice executate de G. Murerro (25).

Neavînd la îndemînă textul lucrării lui Remmelin, nu ne-am putut pronunța asupra valorii, respectiv scăderilor științifice ale acestei opere. A trebuit să ne limităm la tabele, care reprezintă ele însele o încercare temerară la vremea lor. Considerăm că, comentarea tabelelor fără opera pe care ele au însoțit-o nu va fi judecată drept arbitrară.

Sosit la redacție: 8 iulie 1972.

Bibliografie

1. IONESCU M., MIHAIL N.: Morf. norm. și patol. (1971), 16, 6, 553; 2. ÁBRAHÁM A.: Comm. ex Bibl. Hist. Med. Hung. (1962), 25; 3. GYÓRFFY I.: „Apáthy István“. Szeged, 1924; 4. VESALIUS (ANDREAS, Bruxellensis): „Suorum de humani corporis fabrica librorum epitome“. Basileae. MDXLII; 5. BAUHINUS (CASPARUS BASILIENSIS): „Theatrum anatomicum“. Francofurti et Moenum, 1605;

6. BAUHNUS (CASPARUS. BASILIENSIS): „Vivae imagines partium corporis humani eneis formis expresse et ex theatre anatomico desumptae“. MDCXX; 7. VESALIUS (ANDREAS, BRUXELLENSIS): „De Humani Corporis Fabrica, libri septem“. Basileae, ex officina Joannis Oporini. MDXLIII; 8. COLUMBUS (REALDUS, CREMONENSIS): „De re Anatomica libri XV“. Francofurti. MDXCIII; 9. EUSTACHIUS (BARTHOLOMAEUS, SANCTOSEVERINATIS): „Opuscula anatomica et de dentibus“. Editio secunda emendata. Lugduni Batavorum, MDCCVII; 10. VALVERDE (GIOVANNI): „La anatomia del corpo umano“. Venetia nella stamperia de Giunti, MDLXXXVI; 11. FALLOPE (GABRIELE): „Observationes anatomicae“. Venetia, 1561; 12. HAHN ANDRÉ: „Histoire de la Médecine et du Livre Médical“. Paris, Ed. Perrin, 1962, p. 215; 13. BARIÉTY M. COURY CH.: „Histoire de la Médecine“, Paris, Ed. Fayard, 1963; 14. CUMSTON G. CH.: „Histoire de la Médecine“, Paris, 1931; 15. SPRENGEL K.: „Histoire de la Médecine“. (Traduite de l'allemand sur la seconde édition par A.J.L. Jourdan, et resue par E.F.M. Mosquillon). Tome Quatrième. Imprimerie de Lebeque Paris, 1815; 16. THIEME V., BECHER F.: „Künstler Lexikon“. Vol. XX, Leipzig. 1927, p. 295; 17. HALLER (ALBERT): „Elementa physiologiae corporis humani“. Tomus octavus. Bernae. MDCLXVI, p. 223; 18. RIOLANO (IOANNE, filio): „Encheiridium anatomicum et pathologicum“. Lugduni Batavorum, 1649; 19. RIOLANI (IOANNIS): „In libros Ferneli J. Partim physiologicos, partim therapeuticos. Commentari“. Montpelgarti, 1588; 20. RIOLANO (IOANNE, filio): „Anatomica novis et raris observationibus illustrate“. Genevae, 1624; 21. RIOLANI (IOANNIS): „Responsio ad dues exercitationes anatomicae postremas Quillermi Harvei Angli“. Parisii. Apud Casparum Meturas, 1652; 22. RIOLANI (IOANNIS): „Opuscula Anatomica“ (varia et noua). Parisii, 1652; 23. HALLER A.: „Bibliotheca Anatomica“. Tom. I. Figurii, 1771, p. 332; 24. CHOULANT L.: „History and Bibliography of Anatomic Illustration“. London, 1945 (reeditea și traducerea lucrării: Geschichte und Bibliographie der anatomischen Abbildung. Leipzig, 1852), p. 232; 25. GURTL E., WERNICH A.: „Biographische Lexikon“. Vol. IV. Wien—Berlin, 1932; 26. JÖCHER G. CH.: „Allgemeines Gelehrten Lexikon“. Vol. III. Leipzig, 1751; 27. BIDLOO GODEFRIDUS: „Anatomia humani corporis“. Amstelodami. MDCLXXXV; 28. VESALIUS (ANDREAS, BRUXELLENSIS): „Tabulae anatomicae“. Fac-similé des sept planches de l'édition de Cologne et des six planches de l'édition d'Augsburg, d'après les exemplaires uniques appartenent à la Bibliothèque royale de Belgique, Bruxelles-Culture et Civilisation. MCMLXV; 29. VIDIUS (VIDII, FLORENTINI): „De Anatome corporis humani, libri VII“. Venetiis, MDCXI; 30. da VINCI (LEONARDO): „Dessins anatomiques“ (Choix et présentation par P. Huard.) Les Éditions Roger Dacoste, Paris, 1968.